

Krzysztof Saferna

Spytkowice w rejestrach podatkowych z II połowy XVI i początku XVII wieku

Wstęp

Wieś polska w epoce nowożytnej budzi zainteresowanie nie tylko historyków, ale i pasjonatów, którzy próbują poznać i zrozumieć jej funkcjonowanie w badanym okresie ze szczególnym uwzględnieniem struktury osadniczej i zawodowej, a także stosunkami pomiędzy poszczególnymi grupami ludności. O ile wspomniane wyżej zagadnienia wydają się możliwe do zbadania przy odpowiednim doborze źródeł, o tyle próby ustalenia granic miejscowości, odtworzenia ówczesnych gospodarstw czy też poznania zamożności jej mieszkańców są już zadaniem trudnym do zrealizowania. W XVI w. pojawia się, co prawda, coraz więcej nowych źródeł ułatwiających przyjrzenie się ówczesnej wsi, jednakże bez odpowiedniej znajomości warsztatu naukowego historyka poprawne ich odczytanie bywa niemożliwe. Jednym z istotnych źródeł do badań nowożytnych wsi są rejestry podatkowe. Skuteczne próby wyegzekwowania podatków przez administrację ówczesnej Rzeczypospolitej wymagały stworzenia odpowiednich dokumentów potwierdzających nie tylko istnienie wsi samo w sobie, ale i wielkość pobranego z nich podatku z poszczególnymi elementami podlegającymi opodatkowaniu. Rejestry podatku poborowego, którego definicję i znaczenie opiszę w kolejnych akapitach, były prowadzone już od XV w. Zostały one zachowane z tego okresu dla niektórych ziem państwa polskiego. Spytkowice w badanym przeze mnie czasie znajdowały się w księstwie oświęcimskim i zatorskim, zwanym też powiatem śląskim, formalnie włączonym do Królestwa Polskiego w latach 1563-1564¹.

Pierwszym dokumentem podatkowym, do którego udało mi się dotrzeć, jest rejestr podatku rogowego z 1531 r. z księstwa zatorskiego². Jest w nim wraz z liczebnością bydła podany ich właściciel z imienia, nazwiska lub zawołania. Niestety wykaz ten nie obejmuje Spytkowic. Kolejnym ciekawym dokumentem

¹ P. Węcowski, *Przyłączenie ziemi oświęcimskiej do Królestwa Polskiego*, w: *Oświęcim miasto pogranicza*, red. B. Czwojdrak, K. Miroszewski, P. Węcowski, Warszawa 2018, s. 131.

² Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Metryka Koronna, *Regestrum primum cancellarie minoris [- -] privilegiorum et recognitionum ad relationem [- -] Joannis Tarnowski [- -] R.P. vicecancellarii*, 41 – 31 XII 1591 r., sygn. MK 136, k. 33-92.

są wydane drukiem lustracje królewszczyn z roku 1564³. Spytkowice były jednak wsią prywatną, toteż owa lustracja ich nie obejmuje. Możemy jednak poznać dzięki niej opis sąsiedniej Laskowej należącej do starostwa zatorskiego⁴. Oprócz tych źródeł mamy zachowane z drugiej połowy XVII w. rejestry podymnego (podatku pobieranego od dymu, czyli domu) oraz pogłównego (od liczby mieszkańców danej miejscowości). Dla próby poznania losów wsi w tym okresie mogą być pomocne także księgi sądów grodzkich i ziemskich, dokumenty administracji państwowej, jak np. *Metryka Koronna* czy też szczątkowo zachowane już dla tego okresu księgi metrykalne poszczególnych parafii oraz akta wizytacji biskupich.

Na początek należy wyjaśnić, czym był pobór i w jaki sposób próbowano go egzekwować. Poborem nazywano zatem podatek przeznaczony na wojsko w celu podniesienia obronności kraju i opłacenia żołnierzy. Istniał on już od XV w. Pobierano go początkowo od ziemi należącej do kmieci, czyli łańów. Nosił więc czasem nazwę podatku łańowego. Z poboru zwolnione były grunty należące do szlachty⁵. W II połowie XVI w. miała miejsce reforma podatkowa. Objęto również taksą chłopów małorolnych i bezrolnych, rzemieślników, kupców, a także obiekty przemysłowe. Nadto pobierano czopowe od produkcji i sprzedaży alkoholu oraz w miastach zryczałtowany podatek od właścicieli nieruchomości⁶. Tymi jednak nie będę zajmować się w niniejszym artykule.

Podstawa źródłowa

Podstawą źródłową prowadzonych analiz będą zachowane księgi rekognicji rejestrów i podatku poborowego. Rekognicją nazywamy zeznanie podatkowe właściciela lub dzierżawcy danej wsi potwierdzone pieczęcią sygnetową i podpisem⁷. Ich spisy zwane są rekognicjarzami. Z kolei rejestry podatkowe „wykazami wpłat podatku nadzwyczajnego uchwalanego przez sejmy Rzeczypospolitej na cele wojskowe”⁸. Wysokość podatku była uchwalana na sejmach i podawana w uniwersałach lub konstytucjach sejmowych⁹.

³ *Lustracja województwa krakowskiego 1564*, cz. 1, wyd. J. Małecki, Warszawa 1962.

⁴ *Ibidem*, s. 219.

⁵ I. Gieysztorowa, *Źródła pisane*, w: *Atlas Historyczny Polski* (dalej *AHP*). *Mazowsze w II połowie XVI wieku*, cz. 2, red. W. Pałucki, Warszawa 1973, s. 17.

⁶ Zob. <https://atlasfontium.pl/rejestry-poborowe-kaliskie/wstep-zrodloznawczy-klk>, [dostęp: 15.07.2023].

⁷ *Wstęp*, w: *Rejestr poborowy województwa krakowskiego z roku 1629*, oprac. W. Domin i in., red. S. Inglot, Wrocław 1956, s. XII.

⁸ K. Chłapowski, *Źródła pisane*, w: *AHP. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 2, oprac. K. Chłapowski i in., red. H. Rutkowski, Warszawa 2008, s. 12.

⁹ M. Gochna, *Elektroniczna edycja rejestrów poborowych województwa kaliskiego z drugiej połowy XVI w.*, s. 143.

W artykule analizie poddałem zestawienia podatków z lat: 1564¹⁰, 1565¹¹, 1573¹², 1576¹³, 1577¹⁴, 1578¹⁵, 1580¹⁶, 1581¹⁷, 1583¹⁸, 1588¹⁹, 1589²⁰, 1593/1594²¹, 1595²² oraz 1609²³. Znajdują się one w Archiwum Skarbu Koronnego Archiwum Głównego Akt Dawnych. Biblioteka Jagiellońska posiada zaś rejestry z roku 1578 oraz 1593/1594.

Wpisy w rejestrach podatkowych miały charakterystyczny układ formularza i były podzielone na powiaty. Spytkowice leżały zatem w powiecie śląskim, zwanym inaczej księstwem oświęcimskim i zatorskim. Najmniejszą jednostką podatkową była parafia²⁴, pod którą wymienione są należące do niej miejscowości. Kolejno przedstawiano właściciela (względnie dzierżawcę), czasem osobę opłacającą pobór²⁵ oraz datę poboru z boku karty. Dalej wymienia się podstawę opodatkowania, czyli liczebność łąnów lub półłanków, zagrodników, komorników oraz pozostałe grupy zawodowe, takie jak rzemieślnicy, przekupnie, muzycy itd. Po nich zostały uwzględnione obiekty przemysłowe istniejące we wsiach, np. karczmy, młyny, tartaki itp. wraz z kwotą opodatkowania. Kwota podatku podana jest we florenach lub złotych i groszach. Na końcu widnieje suma opłaconego podatku. Rejestr może zawierać nadto informacje o odprowadzaniu czopowego przez karczmarzy, a także odstępstwach od ustalonej taryfy podatkowej, o czym szerzej w dalszej części artykułu.

Wpisy w rejestrach mają charakter ciągły, podaje się kolejno poszczególne parafie. Wyjątkiem jest tylko rok 1565, w którym rejestr sporządzono w formie tabeli. Nadto spis podatkowy z 1576 oraz 1578 r. istnieje w dwóch księgach. Jedna z nich jest rekognicją z pieczęcią sygnetową i podpisem oddającego pobór,

¹⁰ AGAD, Archiwum Skarbu koronnego (dalej: ASK), Dz. IV, Rekognicjarz woj. krakowskiego, 1564, sygn. 6, k. 346.

¹¹ AGAD, ASK, Dz. I., Rejestr poborów woj. krakowskiego, 1565, sygn. 97, k. 167.

¹² AGAD, ASK, Dz. IV Rekognicjarz powiatu śląskiego woj. krakowskiego, 1573, sygn. 31, f. 50.

¹³ AGAD, ASK, Dz. I. Rejestr poborowy woj. krakowskiego, 1576, sygn. 114, k. 175; Rekognicjarz poborowy powiatu śląskiego woj. krakowskiego, 1576, sygn. 115, f. 48.

¹⁴ AGAD, ASK, Dz. I, Rejestr poborów a. 1577 woj. krakowskiego za urzędu ur. pana Piotra Strzały, 1577, sygn. 117, k. 191.

¹⁵ AGAD, ASK, Dz. I, Rekognicjarz poborowy woj. krakowskiego, 1578-1589, sygn. 60, k. 264; Biblioteka Jagiellońska (dalej: BJ), Rejestr poborowy woj. krakowskiego, powiatów proszowskiego, lelowskiego, ksiąskiego, śląskiego, bieckiego i sądeckiego oraz rejestr szosu i czopowego, 1578, rkps 7240 III, k. 275.

¹⁶ AGAD, ASK, Dz. I, Rejestr poborowy woj. krakowskiego, 1580, sygn. 119, k. 247.

¹⁷ AGAD, ASK, Dz. I, Rejestr poborowy woj. krakowskiego, 1581, sygn. 121, k. 305.

¹⁸ AGAD, ASK, Dz. I, Rejestr poborowy woj. krakowskiego, 1583, sygn. 125, k. 221.

¹⁹ AGAD, ASK, Dz. I, Rejestr poborowy woj. krakowskiego na rok Pański, 1588, sygn. 126, k. 262.

²⁰ AGAD, ASK, Dz. I, Rejestr poborowy woj. krakowskiego, 1589, sygn. 127, k. 36.

²¹ BJ, Rejestr poborowy województwa crakowskiego pod sprawą y urzędem Jmsczy pana Stanisława Morskiego z Morska, poborcze na sejmie walnym warsz. Coronnym in a. 1593 uchwalonym pilnie zreuidowany y zrecognitiarzow zebrany przez mię Jana Krupkę succollectora, według których sam iasne testimonia, iako kto skadt czego y wiele oddał a. 1593 et 1594, rkps 5043 III, f. 211.

²² AGAD, ASK, Dz. IV, Rekognicjarz poborowy pow. oświęcimskiego, 1595, sygn. 47, f. 34.

²³ AGAD, ASK, Dz. IV, Rekognicjarz poborowy pow. śląskiego, 1609, sygn. 48, k. 25.

²⁴ W rejestrach parafia zapisywana jest pod nazwą „fara”.

²⁵ Podatku nie oddawali urzędnikowi chłopci. Zbierać go mógł i oddawać sam właściciel, a często była to osoba z jego polecenia, np. zarządca dóbr czy inny przedstawiciel wsi.

a druga rejestrem podatkowym przedstawianym urzędowi państwowemu podczas rozliczeń. W rejestrach podatkowych od 1573 r. parafia Spytkowice (wraz z Łączanami) wymieniana jest pomiędzy parafiami Zembrzyce i Jaszczurówka a Inwałdem, co pokazuje, że miejscowości nie zapisywano ani alfabetycznie, ani zgodnie z ich geograficznym sąsiedztwem. Rejestry podatkowe nie odnotowują często wsi zwolnionych z podatków, tak jak w Miejscu, należącego również do parafii w Spytkowicach. Była to miejscowość folwarczna, a więc zwolniona z płacenia poboru²⁶.

Z racji tego, że rejestry podatkowe są źródłami skarbowymi, to należy do nich podejść szczególnie krytycznie. Są to, co prawda, cenne dokumenty przedstawiające obraz społeczno-gospodarczy nowożytnych wsi, czasami wręcz jedyne zachowane źródła dla konkretnych miejscowości, jednakże zawierają one wiele błędów i przekłamań. Zwrócę uwagę choćby na to, że często sieć parafialna jest przedstawiana niezgodnie ze stanem faktycznym. To samo dotyczy się także właścicieli wsi. Oba te problemy widać na przykładzie Spytkowic, co omówię w kolejnych akapitach. Innym przykładem mogą być także nieścisłości w przynależności poszczególnych wsi do danego powiatu²⁷. Przykładem takim jest włączenie Przytkowic i Pobiedra do księstwa oświęcimskiego i zatorskiego przez poborcę w 1565 r. w celu uniknięcia rozerwania parafii na dwa powiaty, co mogłoby doprowadzić do błędów w rejestrach²⁸.

Badając rejestry podatkowe, nie można skupić się wyłącznie na normach prawnych, jakimi były chociażby uniwersały sejmowe ustalające przedmiot opodatkowania i jego wysokość. Znając przywary i wady stanu szlacheckiego Rzeczypospolitej, musimy położyć nacisk na fakt, że podatki były niechętnie płacone, gdyż uważano je za zamach na „złotą wolność szlachecką”. Zdarzały się więc dość częste przypadki nieuwzględniania niektórych informacji na temat danej wsi czy też brak ich aktualizacji na przestrzeni kolejnych poborów. Jak zauważa Krzysztof Chłapowski, istnienie niektórych osad, np. młyńskich leżących poza wsią czy miastem, było zatajane²⁹. Czasami zaniżano liczbę poszczególnych grup zawodowych, a także łąnów i zagród, ukazując je jako puste w celu obniżenia opłacanej taksy. Zdarzały się też przypadki podania kmiecia jako zagrodnika. Potwierdza to Krystyna Górską, ukazując nadużycia podatkowe w województwie kaliskim w XVI w.³⁰ Było to ciekawe zjawisko, zważywszy na fakt, że uniwersał podatkowy z 1578 r. nakazywał zaprzysięgać

²⁶ K. Chłapowski, *Lokalizacja miejscowości*, w: *AHP. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, op. cit., s. 63.

²⁷ Należy zwrócić uwagę na różnice pomiędzy powiatami sądowymi a skarbowymi.

²⁸ I. Gieysztorowa, *Źródła pisane...*, op. cit., s. 19.

²⁹ K. Chłapowski, *Źródła pisane...*, op. cit., s. 12.

³⁰ K. Górską, *Przyczynki do krytyki rejestrów poborowych z XVI wieku*, „*Studia źródłoznawcze*” 1957, t. 1, s. 185-189.

prawdziwość poboru³¹. Skuteczność fiskalna zależała też na pewno od jego poborcy, który mógł także powodować nadużycia, np. opuszczając lub zaniżając stawki podatkowe we własnych wioskach³². Z drugiej strony nie można też całkowicie podważać wiarygodności rejestrów. Trzeba zatem założyć, że są one zbliżone jedynie do stanu rzeczywistego, a zawarte w nich dane traktować jako minimalne³³.

Tab. 1. Wysokości poboru w Spytkowicach w groszach w wybranych latach

Jednostka opodatkowania	1564	1578	1593
łan kmiecy	20	30	15
zagrodnik na czynszu	-	12	6
zagrodnik z rolą	7	6	3
ogrodnik	2	-	-
karczmarz	20	-	-
szynk gorzałki	6	-	-
komornik z bydłem	4	8	4
komornik bez bydła		2	1
rzemieślnik	2	4	4
przekupień	-	12	12
duda	-	24	24
rzeźnik	-	15	-
koło doroczne	12	-	-
koło zakupne	-	24	24
koło stępne	-	15	15

Źródło: AGAD, ASK
Dz. IV, Rekognicjarz
woj. krakowskiego, 1564,
sygn. 6, k. 346; BJ,
Rejestr poborowy
woj. krakowskiego...
1578, rkps 7240 III,
k. 275, BJ, Rejestr
poborowy województwa
crakowskiego...
1593 et 1594,
rkps 5043 III, f. 211.

Spytkowice na tle innych osad

W badaniach komparatystycznych XVI-wieczne Spytkowice należy zestawić z innymi wsiami powiatu śląskiego w badanym okresie. Zadanie to nie należy jednak do łatwych. Na podstawie samych bowiem rejestrów można pokusić się jedynie o porównanie jej pod względem występowania i liczby opodatkowanych zgodnie z uniwersalami jednostek, a także ogólnej sumy zebranego podatku. Rejestry podatkowe nie badały powierzchni miejscowości, podczas gdy ona mogła odbiegać od współczesnych z powodu zatargów sąsiedzkich, wylewów rzek i zmian koryta rzeczno-ego czy też wchłonięcia innych osad, jak w przypadku Wiglowic (dziś należących do Laskowej). Nie można także porównywać wsi pod względem wielkości gospodarstw kmiecych (łanów, zwanych też rolami) oraz zagród zagrodników. Próba obliczenia powierzchni gospodarstwa

³¹ Wstęp, w: *Rejestr poborowy województwa...*, op. cit., s. XII.

³² K. Górka, *Przyczynek do krytyki...*, op. cit. s. 188.

³³ Wstęp, w: *Rejestr poborowy województwa...*, op. cit., s. LI.

Tab. 2. Struktura społeczno-gospodarcza Spytkowic według rejestrów poborowych w latach 1564-1609

Rok	półłanki	zagrodnicy		ogrodnik	półłanki karcz. m.	karczmy	komornicy		rzemieśl.	rzeźnik	przekupnie		duda	koła		suma poboru
		na czynszu z rołą					z bydłem bez bydła				dor./zak.	stępne				
1564	30	9	1	3	3	2	5	-	-	-	1	-	15 zł 8 gr			
1565	16 ½	9	1	-	1	2	5	-	-	-	1	-	15 zł 8 gr			
1573	30	9	1	3	3 + 1 szynk	2	5	-	-	-	3	-	16 zł 8 gr			
1576	30	9	1	1 ½ roli	3 + 1 szynk	2	5	-	-	-	3	-	16 zł 8 gr			
1577	30	9	1	1 ½ roli	3 + 1 szynk	2	5	-	-	-	3	-	16 zł 4 gr			
1578	30	1	9	-	3	-	2	2	3	1	2	2	2	25 zł 8 gr		
1580	30	1	9	-	3	-	2	2	3	1	2	-	2	2	23 zł 20 gr	
1581	30	1	9	-	3	-	2	2	3	1	2	-	2	2	23 zł 20 gr	
1583	16 ½	1	9	-	-	-	2	2	3	1	2	3	2	2	25 zł 8 gr	
1588	30	1	9	-	3	-	2	2	3	1	2	1	2	2	24 zł 14 gr	
1589	30	1	9	-	3	-	2	2	3	1	2	1	2	2	24 zł 14 gr	
1593/1594	15	1	9	-	3	3	2	2	4	-	2	1	2	2	14 zł 12 gr	
1595	15	1	9	-	3	-	2	2	4	1 (dopisany niżej)	2	1	2	2	24 zł 3 gr	
1609	16 ½	1	9	-	-	3 + 3 szynki	2	2	4	-	2	1	2	2	24 zł 3 gr	

Źródło: AGAD, ASK: Dz. I, Rejestr poborów woj. krakowskiego, 1565, sygn. 97, k. 167; Rejestr poborowy woj. krakowskiego, 1576, sygn. 114, k. 175; Rekognicjarz poborowy powiatu śląskiego woj. krakowskiego, 1576, sygn. 115, f. 48; Rejestr poborów a. 1577 woj. krakowskiego za urzędu ur. pana Piotra Strzały, 1577, sygn. 117, k. 191; Rejestr poborowy woj. krakowskiego, 1580, sygn. 119, k. 247; Rejestr poborowy woj. krakowskiego, 1581, sygn. 121, k. 305; Rejestr poborowy woj. krakowskiego, 1583, sygn. 125, k. 221; Rejestr poborowy woj. krakowskiego na rok Pański, 1588, sygn. 126, k. 262; Rejestr poborowy woj. krakowskiego, 1589, sygn. 127, k. 36; Dz. IV, Rekognicjarz woj. krakowskiego, 1564, sygn. 6, k. 346; Rekognicjarz powiatu śląskiego woj. krakowskiego, 1573, sygn. 31, f. 50; Rekognicjarz poborowy pow. oświęcimskiego, 1595, sygn. 47, f. 34; Rekognicjarz poborowy pow. śląskiego, 1609, sygn. 48, k. 25; BJ Rejestr poborowy woj. krakowskiego... 1578, rkps 7240 III, k. 275; Rejestr poborowy województwa crakowskiego ... 1593 et 1594, rkps 5043 III, f. 211. Komentarz: W rejestrach w zależności od roku poborowego w drugiej kolumnie podawane są łany lub półłanki.

Rejestr poborowy z 1578 r.

Źródło: BJ, Rejestr poborowy
woj. krakowskiego... 1578, rkps 7240 III, k. 275

kmiecego nie tylko w Spytkowicach, ale i w całej ówczesnej Polsce, choćby poprzez znajomość powierzchni niektórych łąnów, jak np. chełmiński (ok. 18 ha) czy frankoński (ok. 24 ha), ze względu na brak dokładnych pomiarów wsi w badanym okresie jest utrudniona. Sama powierzchnia łąnów mogła odbiegać od siebie nie tylko pomiędzy wioskami, ale i w obrębie jednej wsi, co mogło wynikać z warunków środowiskowych, granicy miejscowości z innymi osadami, a także woli samego właściciela osady. Ide-

alnie fakt ten przedstawia lustracja dóbr królewskich z 1564 r., gdzie podano, że w wsi Laskowa jest „kmieci osiadłych 5 na rolach różnych, niepomiernych”³⁴. Do badania wielkości Spytkowic należałoby więc użyć łąnu, nie jako jednostkę powierzchni, tylko jednostkę ilościową i na tej podstawie porównać je na tle innych wsi³⁵.

Role kmiece, zagrody i komornicy

W zależności od roku, w którym pobierano podatek, role kmiece zapisywano w łąnach lub półłankach. Liczebność łąnów podana jest w rejestrach z 1565, 1583, 1594/1594, 1595 i w 1609 r., w pozostałych latach znów podawano półłanki (zob. tab. 2). Podobnie jest z ziemią należącą do karczmarzy. Być może chodziło o to, że faktycznie kmieć siedział na połowie łąnu i tak też było łatwiej obliczać i odprowadzać podatek. Spytkowice posiadały ogółem 15 łąnów kmieczych i 1½ łąnu karczmarzkiego. Sumarycznie na przestrzeni badanego okresu we wsi jest 16½ łąnu, czyli 33 półłanki.

Pod względem liczby łąnów Spytkowice w 1578 r. przewyższały następujące wsie powiatu śląskiego: Bestwina (19 łąnów), Kozy (20½ łąnu), Lipnik (33½ łąnu), Polanka (22½ łąnu), Piotrowice (20½ łąnu), Osiek (35½ łąnu) i Wieprz (37 łąnów). Spytkowice były natomiast pod tym względem podobne do Barwałdu Średniego (14½), Frydrychowic (16½ łąnu), Inwałdu (14 łąnów), Stanisławia (15 łąnów), Stryszowa (15 łąnów) czy Wilamowic (15 łąnów). Wsie te także płaciły podobną wysokość podatku. Spośród sąsiednich wsi

³⁴ Lustracja województwa krakowskiego 1564, op. cit., s. 219.

³⁵ Podobnego kryterium użycia łąnów użyto w publikacji *Województwo krakowskie w II połowie XVI wieku*, op. cit., na stronie 89 podczas badań wielkości majątków szlacheckich. Zauważono tam różnice w wielkości poszczególnych wsi i stwierdzono, że łąn jest jednostką miarodajną.

Bachowice miały 12 łąnów, Laskowa 3, Łączany 7, Ryczów 6½, a Smolice 3½.

Rejestry aż do 1577 r. podają, że we wsi mieszka dziewięciu **zagrodników** z rolą i jeden **ogrodnik**. Gospodarstwa zagrodników były mniejsze niż gospodarstwa kmiecie, jednak ich wielkość jest trudna do ustalenia. One także nie były równe, a ich wielkość zależęć mogła zarówno od uwarunkowań środowiskowych, jak i właściciela wsi. Agnieszka Galczak-Froch przyjęła, że gospodarstwo zagrodnika wahało się od 2 do 10 ha³⁶. Od 1578 r. po zmianie taryfy podatkowej znikł ogrodnik i zamiast niego pojawia się zagrodnik na czynszu. Warto ukazać również, jak Spytkowice pod względem liczby zagrodników prezentowały się na tle innych wsi księstwa oświęcimskiego i zatorskiego. W 1578 r. w pobliskich wsiach było: w Smolicach 10, w Palczowicach 8, w Brzeźnicy 14 czy w Bachowicach 10 zagrodników.

Komornicy byli najuboższą grupą społeczną związaną z pracą na roli. Nie byli oni posiadaczami ziemi, tak jak kmiecie czy zagrodnicy. Najczęściej mieszkali u innych chłopów i najmowali się do pracy we dworze i w zamożniejszych gospodarstwach. Czasami też mogli być posiadaczami chałupy³⁷. Rejestry podatkowe odnotowują dwie grupy komorników. Jedni nie posiadali bydła i odprowadzali mniejszy pobór, drudzy zaś je posiadali, a ich stawka podatkowa była wyższa.

Do 1577 r. w Spytkowicach rejestruje się tylko dwóch komorników. Od 1578 r. w spisach występuje już czterech komorników, z czego dwóch posiadało bydło, a dwóch nie posiadało. Co ciekawe, o wiele mniejszą sąsiednią wieś Ryczów zamieszkiwało ogółem ośmiu komorników, a w podobnym pod względem liczby łąnów Barwałdzie Średnim wypisanych jest ich 14. W sąsiedniej wsi Bachowice obserwujemy aż 19 komorników. Komornicy z bydłem odprowadzali znacznie wyższą stawkę podatkową. Jednak mogli oni czerpać wyższe dochody, np. poprzez posiadanie sprzężaju (praca wołami była lepiej płatna niż praca piesza), a także mogli dzierżawić ziemię³⁸. Tak mała liczba komorników w Spytkowicach jest wręcz zadziwiająca. Duża liczba komorników świadczy bowiem o potencjale gospodarczym danej miejscowości i o możliwości korzystania z dodatkowych źródeł zarobkowych³⁹. Położenie Spytkowic przy szlaku handlowym, rozwinięta gospodarka stawowa oraz bliskość sąsiednich miast, jak Zator czy Kraków, zapewne wpływała pozytywnie na rozwój miejscowości, a w związku z tym stwarzało to potrzebę zatrudnienia sporej ilości rąk do pracy. Patrząc na występowanie innych zawodów opodatkowanych w Spytkowicach (zob. tab. 2), widzimy bogatą wieś, która odprowadza wysokie stawki

³⁶ A. Galczak-Froch, *Problemy z usystematyzowaniem wewnętrznego rozwarstwienia chłopstwa*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2013, nr 18, s. 159.

³⁷ Ibidem, s. 164, 166.

³⁸ K. Boroda, *Geografia gospodarcza Królestwa Polskiego w XVI wieku*, Białystok 2016, s. 808.

³⁹ Ibidem, s. 808.

podatku do skarbu państwa. Jak więc wytłumaczyć tak małą liczbę komorników w porównaniu choćby z wsiami sąsiednimi? Może to wskazywać na celową próbę oszustwa podatkowego i zaniżenie odprowadzanej kwoty podatku. Inną możliwością wyjaśnienia takiej liczby komorników we wsi Spytkowice jest zatrudnianie przez rolników, a także folwark robotników najemnych.

Zwróćmy uwagę na to, że rejestry nie odnotowują w Spytkowicach łańców sołtysich, co wynika zapewne z faktu, że mogły zostać wykupione przez właścicieli wsi. Grunt będący w posiadaniu sołtysa był pokłosem lokacji, jednak tzw. statuty warckie nadane przez króla Władysława II Jagiełłę pozwoliły na rugi krnąbrnych urzędników gromady. Grunty sołtysie mogły więc zostać wykupione i scalone z majątkiem folwarku bądź osadzano na nich gospodarzy, tak jak w położonej niedaleko wsi Graboszyce. Łan sołtysi obserwujemy, np. w roku 1578 we wsi Lipnik (ob. dzielnica Bielska-Białej). Zarębków, czyli nowych jednostek osadniczych lub też gospodarstw powstających na terenie lasów, nie ma także w okolicach Spytkowic. Świadczy to niezbicie o pełnym wykorzystaniu obszaru wyznaczonego wsi w czasie lokacji. Zarębki można było w tym czasie spotkać, np. w oddalonej o 10 km wsi Wysoka czy w położonej w Beskidach Sucheju, gdzie zarębnicy byli zwolnieni z płacenia podatku. Przez dobrze zorganizowaną sieć osadniczą na tereny okolic Spytkowic nie docierały grupy pasterzy wołoskich. Wołosi zamieszkiwali tereny górskie, gdzie płacili poborowe od swoich dworzyszcz, jak np. w Świnnej koło Żywca. Puste role nie występują w Spytkowicach. Świadczyć to może także o stabilności osadniczej wsi. Pustki zdarzały się z powodu odejścia kmiecia na inne tereny bądź jego zbiegostwa. Czasami były wynikiem epidemii. Najbliżej Spytkowic dwie role puste znajdowały się we wsi Tłuczań należącej do pani Porębskiej. Odprowadzano z nich mniejsze stawki poboru.

Pozostałe grupy mieszkańców i inne elementy infrastruktury wiejskiej podlegające opodatkowaniu

Kolejne grupy zawodowe w strukturze społeczno-gospodarczej badanej wsi były już tylko pośrednio związane z uprawą ziemi. Mogły one jednak posiadać ziemię, jednak oprócz niej zajmowały się inną działalnością, która miała ogromne znaczenie dla rozwoju i zamożności wsi. Do grupy tej należy zaliczyć wszelkiego rodzaju rzemieślników, rzeźników, przekupniów, karczmarzy, młynarzy, a nawet muzyków.

Rejestry poborowe odnotowują w Spytkowicach istnienie **przemysłu młynarskiego**. Młyny lokowano w charakterystycznych miejscach. Ze względu na wylewy i powodzie nie budowano ich przy dużych rzekach, jak np. Wisła (taka lokalizacja mogłaby się wydawać logiczna, wszak wieś leżała nad nią). Stawiano je zatem na mniejszych rzeczkach, potokach, fosach czy ciekach do-

prowadzających wodę do stawów rybnych. Czasem prowadzono też specjalne kanały zwane młynówkami. Dodatkowo istniejące przy młynach różnego typu obiekty gospodarki rybackiej spiętrzały wodę, zwiększając wydajność młyna. Dla przykładu lustracja dóbr królewskich z 1564 r. podaje, że w sąsiedniej wsi Laskowa istnieje młyn „korzeczný”⁴⁰, aczkolwiek nieczęsto pracuje z powodu niedoboru wody⁴¹.

Rejestry podatkowe rzadko jednak odnotowują nazwę *młyn*. Podatek poborowy odprowadzano bowiem od kół, które były napędzane wodą. Młyn mógł posiadać zmienną liczbę kół, które miały różne przeznaczenie⁴². Zatem w rejestrach widnieje najczęściej nazwa *koło* wraz z określeniem jego specjalizacji, np. „koło traczne” (tartak), „koło stępne” (do przemiału kaszy czy tłoczenia oleju) czy też „koło blechowe” (do obróbki płótna). Z kolei kołom służącym do przemiału mąki, zamiast określenia mączne, dodawano „doroczne” bądź „zakupne”. Młyny doroczne były własnością dworu i wydierżawiano je chłopom za określoną sumę pieniędzy. Młynarz natomiast mógł wykupić od właściciela wsi prawa do młyna. Młyny takie nazywamy „zakupnymi”. Mimo że dalej młynarz opłacał na rzecz pana świadczenia wynikające z umowy, to młyn mógł przekazać następcom czy też sprzedać za zgodą dworu. Jeśli dwór chciał odebrać młyn, to musiał młynarza spłacić⁴³.

Rejestry podatkowe odnotowują w Spytkowicach w roku 1564 i 1565 jedno „koło doroczne”. W dwóch kolejnych rejestrach z lat 1573 i 1576 jest mowa o istnieniu we wsi dwóch „młynów dorocznych”, które mają łącznie trzy koła. Natomiast w roku 1577 wymienione są trzy „koła doroczne”, bez wzmianki o ilości młynów. Od 1578 do 1609 r. rejestry odnotowują już stałą liczbę kół: dwa „zakupne” i dwa „stępne”. Zapewne przez cały ten okres we wsi były dalej dwa młyny, które miały w pierwszym wariantcie po dwa koła, lub trzy i jeden w drugim. W sąsiednich Bachowicach w 1578 r. były dwa koła, jedno „zakupne”, a drugie „spustoszące”, w Smolicach działało jedno „koło doroczne”, a w Laskowej jedno „koło zakupne”.

Przez cały badany okres w Spytkowicach istniały trzy **karczmy**, a tylko w 1565 r. podana jest jedna. Były one uposażone rolami (połowa łąnu), co świadczy o ich dużym dochodzie. Do 1577 r. karczmarze płacili podatek zarówno od posiadanego gruntu, jak i od karczmy. Zmienia się to od 1578 r., kiedy nie odprowadzano już podatku od posiadania karczmy, tylko od samego gruntu

⁴⁰ Koło młyna „korzecznego” wyposażone było w odpowiednie korytka, na które z odpowiedniej wysokości spadała woda doprowadzona drewnianym korytem.

⁴¹ *Lustracja województwa krakowskiego 1564*, op. cit., s. 219, 220, 222.

⁴² Według *Lustracji województwa krakowskiego 1564*, op. cit., s. 224, w 1564 r. w Piotrowicach były dwa młyny, z czego jeden miał dwa koła, a drugi jedno. We wsi Barwałd znów znajdowały się dwa małe młyny posiadające po jednym kole. W pobliskim Zatorze młyn znajdujący się na Skawie pod zamkiem miał cztery koła, dwa służące do mielenia mąki, trzecie słodowe, a czwarte do obróbki kaszy.

⁴³ F. Kiryk, *W okresie staropolskim*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” 1983, z. 8, s. 70.

rolnego. Natomiast pojawiła się nowa jednostka opodatkowana, czyli szynk. Istniejące zatem w rejestrach zapisy o istnieniu zarówno karczm, jak i szynku gorzałki wcale nie świadczą o tym, że we wsi były kolejne budynki świadczące usługi w postaci serwowania wódki. Karczmarz mógł także sprzedawać gorzałkę i z tego powodu odprowadzał określoną stawkę podatkową, co spis odnotowuje jako szynk. Szynki gorzałki pojawiają się w latach: 1573, 1576, 1577 i 1609. W Spytkowicach były trzy karczmy „zakupne”, czyli takie, do których karczmarz wykupił prawa na określony w umowie czas. Karczmarze odprowadzali nadto odpowiedni podatek akcyzowy od sprzedaży alkoholu, jakim było czopowe. W zależności od tego, gdzie karczmarz pobierał alkohol, musiał zapłacić urzędowi odpowiednią stawkę. Wzmianki odnośnie do uiszczenia tej opłaty (bez podania wysokości stawki) zawarte są w rejestrach poborowych. Dla przykładu w 1578 r. widnieje zapis, że karczmarze „piwo pańskie biorą”⁴⁴. W majątku dworskim musiał zatem istnieć browar. Dwa lata później znów jest wzmianka o płaceniu czopowego w Krakowie. Natomiast w roku 1588 pojawia się ciekawa informacja o tym, że karczmarze ważą sobie piwo sami i być może nie płacą od tego czopowego: „karczmarzow trze warzaia piwo na szink powinny czopowe płacizic na kazdy kwartal za Recognitya Panska”⁴⁵. Za czasów Stefana Batorego zreformowano system pobierania czopowego. Była z niego zwolniona szlachta, która w swoich dobrach produkowała alkohol. Karczmarze musieli jednak płacić czopowe w przypadku zakupu alkoholu bądź przy własnej produkcji⁴⁶. Istnienie trzech karczm w Spytkowicach może się wiązać ze szlakiem handlowym z Krakowa do Oświęcimia, który przebiegał przez tę wieś. Przydrożne zajazdy były idealnym miejscem na postój i odpoczynek, zmianę koni czy przenocowanie. Na pewno karczmarze niejednokrotnie mogli gościć koronowane głowy lub urzędników państwowych. Lustracja dróg w województwie krakowskim z 1570 r. nie podaje jednak żadnych informacji o spytkowickich karczmach.

Ciekawą kategorią mieszkańców w rejestrach podatkowych są **przekupnie**, którzy pojawiają się od 1578 r. W Spytkowicach było ich dwóch. Zajmowali się wymianą handlową pomiędzy miastami a wsią, a ich obecność na terenach wiejskich może wiązać się z wypełnieniem luk handlowych pomiędzy ośrodkami miejskimi⁴⁷. Uczęszczali oni zatem na jarmarki i targi w okolicznych miastach bądź też rozkładali swoje kramy we własnej wsi. Wydaje się, że wieś znajdująca się na szlaku handlowym mogła być idealnym źródłem do czerpania dochodu z tej gałęzi gospodarki. W poprzednim akapicie wspominałem już o szlaku handlowym. Biegł on z Krakowa przez Skawinę, Brzeź-

⁴⁴ BJ, Rejestr poborowy woj. krakowskiego... 1578, rkps 7240 III, k. 275.

⁴⁵ AGAD, ASK, Dz. I, Rejestr poborowy woj. krakowskiego na rok Pański, 1588, sygn. 126, k. 262.

⁴⁶ I. Baranowski, *Przemysł polski w XVI wieku*, Warszawa 1919, s. 142-145.

⁴⁷ K. Boroda, *Geografia gospodarcza...*, op. cit., s. 498, 500.

nicę, Spytkowice do Zatora, a stamtąd do Oświęcimia i dalej na zachód. Jego trasa była więc podobna do przebiegu obecnej drogi krajowej nr 44⁴⁸. Kolejna droga handlowa ciągnęła się natomiast po drugiej stronie Wisły przez Liszki, Kaszów i Okleśną. Trasy te łączył most na Wiśle w Spytkowicach zbudowany przed 1532 r. przez Wawrzyńca Myszkowskiego. Zygmunt I Stary zezwolił Myszkowskiemu na pobieranie cła albo myta⁴⁹. Istnienie jednego z nielicznych mostów na Wiśle musiało ściągać wiele osób, a ustawienie kramu nieopodal komory celnej wydaje się dobrym interesem. Drogami tymi poruszały się orszaki władców, wojsko, kupcy, a także pielgrzymi, gdyż były to najważniejsze trakty biegnące z Krakowa na zachód. Co ciekawe, w spisach podatkowych przekupniów można spotkać przeważnie w miastach, natomiast we wsiach powiatu śląskiego poza Spytkowicami odnotowanych jest ich tylko czterech: dwóch w Przeciszowie i po jednym w Marcyporębie i Stanisławiu.

W Spytkowicach rejestry podatkowe odnotowują także jednego **rzeźnika**. Pojawia się on w latach 1578-1589 oraz w 1595 r. Zawód ten był w ówczesnych czasach bardzo dochodowy. Rzeźnik utrzymywał się bowiem nie tylko ze sprzedaży mięsa, ale też łoju, smalcu, skór czy rogów. W wykazach podatkowych występuje on bardzo rzadko na wsi, toteż jego obecność związana jest najczęściej z ośrodkami miejskimi. W 1578 r. sąsiednie miasto Zator miało ośmiu rzeźników. To samo potwierdza lustracja dóbr królewskich z 1564 r. mówiąca o ośmiu jatkach rzeźniczych w mieście⁵⁰. Oprócz Spytkowic po jednym rzeźniku we wsiach księstwa spotykamy w: Podolszu, Frydrychowicach, Stryszowie i Zembrzycach. Nasuwa się więc pytanie, dlaczego akurat rzeźnicy prowadzili swoją działalność w Spytkowicach? Należy zwrócić tutaj uwagę na bliskość Zatora, gdzie rzeźnik mógł sprzedawać swoje towary. Jego obecność może być także związana z ważnym traktem handlowym, biegnącym przez tę wieś, przez które przeganiano bydło nie tylko na jarmarki do miast, ale i być może wtedy pędzono bydło ze wschodu na zachód Europy. Domniemywać można też, że w tych okolicach prowadzono na większą skalę hodowlę zwierząt rzeźnych, toteż z tego powodu można było spotkać tutaj rzeźnika.

Pod pojęciem **rzemieślnik** może kryć się wiele zawodów. Zważywszy jednak na fakt, że Spytkowice były wsią, to rzemieślnik wytwarzał zapewne towary, które można było wykorzystać w codziennej pracy, a więc związane z rolnictwem i gospodarstwem domowym. Rzemieślnik mógł być tutaj, np. szewcem, kołodziejem, stolarzem czy kowalem. Mógł też dzierżyć kilka fachów w jednej ręce. Rzemieślnicy są wymieniani w większości wsi powiatu.

⁴⁸ M. Ferenc, *Ścieżka drożna ziemi oświęcimskiej w latach 1564-1772*, w: *Oświęcim miasto pogranicza*, op. cit., s. 40.

⁴⁹ *Lustracja dróg województwa krakowskiego z roku 1570*, wyd. B. Wyrozumska, wstęp historyczny i skrócony rzeczowy oprac. K. Buczek, Wrocław-Kraków 1971, s. 21.

⁵⁰ *Lustracja województwa krakowskiego 1564*, op. cit., s. 218.

Rejestry podatkowe do 1577 r. wymieniają w Spytkowicach pięciu rzemieślników, w latach 1578-1589 trzech, co mogło być związane nie tylko z opuszczeniem wsi przez dwóch rzemieślników, ale też ze zmianą taryfy podatkowej, która mogła wyłączyć z tej grupy np. rzeźnika. Ewentualne ukrywanie pewnych grup zawodowych pod nazwą rzemieślnika mogło być korzystne, gdyż obniżało to kwotę podatku. W miastach bardziej wyspecjalizowani i zrzeszeni w cechy rzemieślnicy płacili większe pobory, ale też uzyskiwane przez nich dochody były wyższe. Rejestry od 1593/1594 r. wspominają już czterech rzemieślników. W 1578 r. w Ryczowie był tylko jeden rzemieślnik, w Bachowicach czterech. Co ciekawe jedna z największych wsi w powiecie śląskim Wieprz miała tylko dwóch rzemieślników w analogicznym czasie.

Duda, dudziarz, czyli muzyk odprowadzał aż 24 grosze, co stanowi równowartość poboru z młyna „zakupnego”. Ciekawym jest fakt odprowadzania od niego tak wysokiej stawki. Nie wiadomo, czy wiązała się ona z jego wysokimi zarobkami czy też według urzędników jako osoba nie przywiązana stale do jakiegś gałęzi produkcji była źle postrzegana. W Spytkowicach po raz pierwszy dudziarz pojawia się w 1578 r. Liczba muzyków w zależności od roku poborowego waha się od jednego do trzech. Muzyka możemy spotkać w 1578 r. także w Smolicach czy Łączanach. Można także pokusić się o stwierdzenie, że występowanie w Spytkowicach muzyków mogło być spowodowane nie tylko istnieniem siedziby pana, który korzystał z ich usług, ale i znajdującymi się we wsi trzema karczmami, gdzie miejscowi włościanie schodzili się na zabawy.

W porównaniu z innymi wsiami powiatu śląskiego w Spytkowicach nie było takich grup zawodowych, jak: piekarz, hultaj, rybitwa (rybak), tkacz. Piekarze znajdowali się w 1578 r. np. we wsi Brzeźnica, w części należącej do Stanisława Palczowskiego. Ponadto w pobliskim Zatorze było ich aż 13. Rejestry nie odnotowują w Spytkowicach hultajów. Należeli oni do tzw. ludzi luźnych bez zawodu, najmujących się do pracy. Hultaj występuje np. we wsi Polanka, gdzie płaci 24 grosze poboru, co daje dwukrotność poboru z kół dorocznych. We wsiach położonych nad Wisłą spotykamy rybitwę, czyli rybaka. Rybołówstwo było formą gospodarki okupacyjnej na naturalnych ciekach wodnych⁵¹. Stąd też rybaka znajdujemy w: Brzezince, Babicach, Dworach, Smolicach, Rusolicach i Chrzastowicach. Opłacali oni osiem groszy poboru. Spytkowice, co prawda, miały wtedy rozwiniętą gospodarkę stawową, jednak były to obiekty hodowlane, należące do majątku dworskiego, toteż chłopci nie czerpali z nich zysków. Tkacz mieszkał natomiast we Frydrychowicach.

Nie odnotowujemy w Spytkowicach takich urzędzeń przemysłowych, jak: hut szkła, „garnców gorzelnianych”, „kół blechowych”, „kół traczných” i pił. Ich brak w spisach poborowych nie świadczy jednak o tym, że takowych

⁵¹ Wstęp, w: *Rejestr poborowy województwa krakowskiego z roku 1629*, op. cit., s. LVIII.

we wsi nie było. Z rejestrów wiemy tylko, że nie posiadali ich chłopci. Nie można zatem stwierdzić, że nie znajdowały się one w majątku dworskim, a ten był zwolniony z płacenia podatku poborowego. Huta szkła, na pewno przynosząca duże zyski, mieściła się w Kozińcu za Wadowicami. Garniec gorzelniany, czyli po prostu gorzelnia, znajdował się w Choczni położonej również obok Wadowic. „Koło blechowe”, służące do obróbki tkanin, odnotowano w Zembrzycach.

Duże znaczenie w XVI-wiecznej Polsce odgrywał przemysł drzewny. Najwięcej tartaków znajdowało się w południowo-zachodniej części kraju⁵², a więc i w powiecie śląskim. Istnienie tartaków zależne było od warunków środowiskowych. Jak podaje Ignacy Baranowski, „koła traczne” działały całorocznie, natomiast piły tylko sezonowo w zależności od dostępności wody, gdyż leżały nad mniejszymi ciekami⁵³. Ze względu na ówczesne metody transportowe istotnym warunkiem wybudowania tartaku było posiadanie dostatecznej liczby lasów, które zaopatrywały go w drewno. Piotr Węcowski wykazuje, że największym dostawcą drzewa na rynek krakowski było w XVI w. dorzecze Soły⁵⁴. Gospodarka drzewna była inwazyjna i rabunkowa. Polegała na masowej wycince drzew, najczęściej podczas lokowania wsi i osad. Wydaje się, że Spytkowice, jako wieś dość wcześnie założona i odnotowana w dokumentach źródłowych, nie miały już dużych skupisk leśnych, toteż nie ulokowano w nich tartaku. Ewentualne lasy i zagajniki łęgowe rosnące nad Wisłą nie przedstawiały większej wartości budowlanej i stolarskiej. W Ryczowie, założonym początkiem XIV w. na terenie dużego skupiska leśnego pomiędzy Spytkowicami a Łą-

Łączan		Łączan	
7	Łączan Komercio... per 30	7	
2	Łączan Komercio... per 6	12	
1	Łączan Komercio... per 4	4	
Karczmarz w Choczni pino biera			
3	Komercio obiedem... per 8	27	
2	Komercio bis bieda... per 2	4	
Suma fcl 8 // 14 //			
Spathkowice Pałac Grac		Spathkowice Pałac Grac	
30	Łączan Komercio... per 15	15	
9	Łączan Komercio... per 6	24	
1	Łączan Komercio... per 12	12	
3	Łączan Komercio... per 15	15	
2	Komercio obiedem... per 8	16	
2	Komercio bis bieda... per 2	4	
3	Komercio... per 4	12	
1	Komercio... per 15	15	
2	Przekupnic... per 12	24	
2	Kole skupne... per 15	1	
3	Karczmarz w Choczni pino biera		
2	Kole skupne... per 24	1	18
Suma fcl 22 // 20 //			

Rejestr podatkowy Łączan
i Spytkowic z 1581 r.

Źródło: AGAD, ASK, Dz. I, Rejestr poborowy
woj. krakowskiego, 1581, sygn. 121, k. 305

⁵² I. Baranowski, *Przemysł polski...*, op. cit., s. 10.

⁵³ Ibidem, s. 122.

⁵⁴ P. Węcowski, *Sieć drożna ziemi oświęcimskiej do połowy XVI wieku*, w: *Oświęcim miasto pogranicza*, op. cit., s. 35.

czanami⁵⁵, także nie odnotowujemy w rejestrach tartaków. Mamy go natomiast w Brzeźnicy. Tracz znajdował się także we wsi Wysoka, gdzie było 16 „zaręb-ków”, został jednak zatopiony w 1578 r. przez powódź.

Odstępstwa od ustalonych stawek podatkowych

W rejestrach podatkowych możemy zauważyć zapiski o różnych odstępstwach od płacenia ustalonej przez sejm taryfy podatkowej. Mimo że nie odnotowujemy takich dla Spytkowic, to wzmianki te są na tyle ciekawe, że mogą pomóc w opisanu całej okolicy pod względem zmian demograficznych czy przyrodniczych. Można wskazać na wiele przyczyn losowych, które uniemożliwiały oddanie podatku, co też każdy właściciel czy zarządca wsi skrupulatnie podawał. Zwróćmy uwagę, że oddanie mniejszej stawki lub odstąpienie od pobrania poboru mogło pomóc w odbudowaniu zabudowań po pożarze czy też zabezpieczenia finansowego podczas klęsk żywiołowych, a takie przypadki widać w wykazach. Nie było bowiem żadnych funduszy odszkodowawczych. Zdarzały się jednak w tych przypadkach i nadużycia, kiedy to szlachta na siłę próbowała obniżyć płacone stawki. Julian Pelc⁵⁶ w pracy pt. *Ceny w Krakowie w latach 1369-1600* zestawia różne zjawiska meteorologiczne i klęski żywiołowe przyczyniające się nie tylko do wzrostów cen żywności, ale i zniszczenia mienia ludzkiego. Analizując rejestry podatkowe, możemy wychwycić wiele informacji o działaniu różnych żywiołów. I tak w należącej do parafii w Spytkowicach wsi Łączany w 1565 r. nie pobrano podatku z wszystkich gruntów, bowiem „nadto od trzech ról dla potopu odstąpiono”⁵⁷. Chłopów spytkowickich powódź zapewne nie dosięgła, gdyż ich grunty były położone wyżej niż sąsiadów z Łączan. Duża musiała być i powódź w roku 1578, gdyż w Kleczy nie pobrano podatku od koła stępnego i tartaku, ponieważ te zostały zniszczone. Podobnie stało się w tym samym roku z traczem na Wysokiej. Znów we wsi Zelczyna w części pana Milanowskiego pobrano podatek tylko od jednego ładu, gdyż „drugi ład tego roku pogorzał, nie dał nic”⁵⁸. Innym przykładem jest położona około 10 km dalej wieś Przybradz, gdzie w 1577 r. zmniejszono stawkę poborową od półłanków z 10 do 5 groszy z powodu gradobicia. Zdarzają się również inne przypadki odstępstw od taryf podatkowych. W 1578 r. w Bachowicach podano, że jedno „koło zakupne” opustoszało, zaś w Stryszowie z karczmy opłacano stawkę jak od chałupnika, gdyż ta również była opustoszała. Nie pobierano także podatku od obiektów przemysłowych, dopiero budowanych, gdyż nie przynosiły jeszcze dochodów.

⁵⁵ D. Żurek, *Parafie Spytkowice, Bachowice i Ryczów w średniowieczu i w początkach epoki nowożytnej*, „Rocznik Spytkowicki” 2022, nr 1, s. 19-20.

⁵⁶ J. Pelc, *Ceny w Krakowie w latach 1369-1600*, Lwów 1935, s. 54-57.

⁵⁷ AGAD, ASK, Dz. I., Rejestr poborów woj. krakowskiego, 1565, sygn. 97, k. 167.

⁵⁸ BJ, Rejestr poborowy woj. krakowskiego... 1578, rkps 7240 III, k. 265.

Analiza braku większych zmian w podatkach

Patrząc na rejestry podatkowe w Spytkowicach, zauważamy, że w strukturze społeczno-gospodarczej na przestrzeni prawie 50 lat nie nastąpiły większe zmiany. Badane rejestry można podzielić jednak na dwa okresy: lata 1564-1577 oraz 1578-1609. Te dwa okresy zasadniczo różnicuje nowa taryfa podatkowa opracowana w 1578 r., kiedy to zaczęto wyróżniać nowe grupy zawodowe. Przez cały badany okres mamy we wsi 30 półłanków kmiecych i 3 półłanki karczmarzy oraz 10 zagród (do 1577 r. 9 zagród i 1 ogrodnik). W pierwszym okresie odnotowujemy stałą liczbę komorników oraz rzemieślników i karczm. Od 1578 r. mamy już stałe liczby: czterech kół, czterech komorników, dwóch przekupniów oraz jednego rzeźnika (do 1595 r.). Zmienia się liczba rzemieślników, która z trzech w 1578 r. wzrasta do czterech w latach 1593/1594. Nadto mamy również dwóch dudziarzy w 1578 r., w kolejnych dwóch poborach ich nie odnotowujemy, w 1583 r. jest zapisanych trzech, a od 1588 r. do końca badanego okresu tylko jeden.

Niewielkie zmiany w rejestrach podatkowych można wyczytać z tabeli nr 2. Jeśli stałą liczbę gospodarstw kmiecych i zagród da się wytłumaczyć, choćby ze względu na to, że wieś jest wcześniej lokowana i przez to stabilna osadniczo, to trudno zrozumieć stosunkowo stałą liczbę przedstawicieli pozostałych grup zawodowych, które były mobilne. Zaskakującym faktem jest tak niska i stała liczba komorników na przestrzeni badanego okresu. Przykładowo w miejscowości Przybradz wykazy na przestrzeni badanych lat odnotowują ich zmienną liczbę⁵⁹. Nadto, o czym była już mowa, nie ma także wzmianek o ewentualnych zniszczeniach, pustkach czy klęskach naturalnych.

Aby wyjaśnić stabilność poborów ze Spytkowic, musimy zwrócić uwagę na zjawisko mające miejsce również w XXI w., a więc niechęci do płacenia podatków i unikania uiszczania opłat w każdy możliwy sposób. Dla właściciela wsi oddającego pobór, korzystnym było podanie ubytków we wsi, gdyż płacił mniejsze stawki, np. za pustkę osadniczą obowiązywała trzykrotnie mniejsza stawka. Czasami więc mogły pojawiać się próby zakłamania rzeczywistej sytuacji społeczno-gospodarczej we wsi. Ponadto kolejne spisy podatkowe opierały się często na rejestrach z lat poprzednich⁶⁰. Jeśli nie zachodziła potrzeba, to nie zmieniano rejestrów, tylko przepisywano je z roku na rok. Gdybyśmy prześledzili wykazy podatkowe ze Spytkowic aż do końca XVII w., to zauważylibyśmy, że struktura społeczno-gospodarcza się nie zmienia, co wydaje się niemożliwe przez prawie 150 lat, w trakcie których występowały różne okresy załamań gospodarczych, wojen i klęsk⁶¹.

⁵⁹ K. Saferna, *Monografia...*, op. cit., s. 311-315.

⁶⁰ Tak było np. dla niebadanego w tym artykule rejestru z 1629 r., gdzie pobierano opłaty według poboru z roku 1578.

⁶¹ Biblioteka Uniwersytecka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (dalej: BUMK w Toruniu), Rejestry podatkowe powiatu śląskiego (księstw oświęcimskiego i zatorskiego) z lat 1629, 1684, 1690 i 1699, rkps 261/IV, brak paginacji.

Wartość nabywcza pieniądza w XVI w.

Aby oddać faktyczną wartość poborów, należałoby określić, jakich rządów wielkości one były i w jakim stopniu obciążały podatników. Należy zatem poznać siłę nabywczą pieniądza w tamtym czasie. Posłużą do tego tablice Juliana Pelca opracowane przed II wojną światową, które prezentują ceny w Krakowie w latach 1369-1600⁶².

Tab. 3. Średnie ceny wybranych produktów rolnych w Krakowie w latach 1564-1600, podane w groszach

Rok poboru	żyto w ćwiertniach	piwo w achtlach	chleb pszenny	buty	koszula	Dniówka czeladnika ciesielskiego	Dniówka robotnika niewykwalifi- kowanego
1564	31.21	19.25	bd	14.7	10.01	3.5	2
1565	45.21	24.25	0.5	14.66	4.62	3.71	2
1573	51.98	32.33	0.4	15.66	6.5	3.5	2.75
1576	bd	29.60	bd	25	6.5	bd	3
1577	bd	28	bd	30	bd	bd	3
1578	bd	28.4	bd	22.5	bd	4.5	3
1580	bd	46.45	bd	36	10	4.5	3
1581	bd	43.5	bd	bd	bd	4.6	3
1583	47.25	31.26	bd	21	bd	4.42	3
1588	53.66	42.5	bd	bd	bd	5	3
1589	47.62	47.1	0.5	22.25	7.75	5.06	3
1593/94	bd	38.26 50.66	0.5 (IV 1593)	24 (1593)	14 (1593)	5.19/5.31	3.5
1595	bd	48.36	0.66 (I 1595)	22.60	8	5.31	3.5

Źródło: J. Pelc, *Ceny w Krakowie w latach 1369-1600*.

Legenda: bd – brak danych, ćwiertnia – ok. 100 kg, achteł – ok. 140 l.

⁶² J. Pelc, *Ceny w Krakowie w latach 1369-1600*, op. cit.

Dla lepszej wizualizacji poborów przedstawiłem kilka wybranych przez siebie towarów. Ponieważ żyto było podstawową rośliną, z której wypiekano chleb, z kolei chleb podstawowym elementem diety, a piwo najczęściej spożywanym napojem u chłopstwa, toteż swoje porównania oparłem na nich, a także na podstawowych elementach ubioru. Do tego dodałem dniówkę robotnika niewykwalfikowanego, którego można porównać do komornika na wsi, a także dniówkę czeladnika, którą można spróbować porównać do rzemieślnika wiejskiego, mimo iż zdaję sobie sprawę, że ten drugi miał najczęściej inną formę zapłaty. Przy produktach żywnościowych należy zwrócić uwagę na to, że w poszczególnych miesiącach ich cena się zmieniała, np. zboże było droższe przed żniwami, a na jesień cena znów mogła spaść. Podobnie i lata nieurodzajów windowały ich ceny. Dniówki robotników najemnych w Krakowie, jak na pewno również na wsiach, w II i III kwartale były wyższe niż w kwartałach okołozimowych. Okres żniw i związane z nim prace obligowały do większych wypłat robotnikom zatrudnionym nie tylko na polach folwarcznych, ale i kmiecych łąnach.

Oprócz porównania wielkości poborów do przykładowych cen towarów bądź usług warto byłoby przyrzeć się zarobkom poszczególnych zawodów wiejskich w XVI w. Jest to zadanie dość trudne do wykonania, gdyż na dochodowość w badanym okresie składa się wiele czynników. Zaczynając od próby wyliczenia wysokości dochodu z gospodarstw rolnych, napotykamy na wiele trudności. Po pierwsze nie mamy źródeł na ten temat ze Spytkowic. Po drugie szczątkowe opisy majątków szlacheckich w tym czasie dostarczają najczęściej informacji na temat stanu majątkowego folwarków, które to poprzez odpowiedni zarząd mogły być bardziej dochodowe niż gospodarstwa chłopskie. Najłatwiej byłoby wyliczyć statystyczny dochód z gospodarstwa kmiecego w Spytkowicach, np. poprzez badania na temat plonowania roślin zbożowych w tamtym czasie. Następnie należałoby wyliczyć wysokość plonów z danego łąnu i kolejno obliczyć wartość rynkową zboża w Krakowie w analogicznym czasie. Problem pojawia się jednak na samym początku, gdyż w zależności od urodzaju plony były różne. Brak znajomości faktycznej wielkości kmiecego łąnu w Spytkowicach nie pozwala na wyliczenie wielkości plonu. Należałoby tutaj zwrócić uwagę na to, że niecały łąn musiał być terenem uprawnym, gdyż pewną część stanowiły zabudowania, łąki, zagajniki, nieużytki czy też ugory stosowane w systemie uprawy trójpolewej. Gospodarstwa miały dochody nie tylko ze sprzedaży płodów rolnych, ale i ze sprzedaży zwierząt, produktów pochodzenia zwierzęcego czy innych towarów przemysłowych. Podobnie nie znamy wielkości gospodarstw ogrodnika i zagrodnika. Praca komorników także nie przynosiła stałych dochodów, gdyż pracowali oni sezonowo. Ponadto dochody młynarzy, choć wysokie, również były w pewnych okresach ograniczone, np. podczas ciężkich zim i suchych lat, kiedy to

młyny nie mogły pracować ze względu na warunki klimatyczne. Należy też pamiętać, że przeprowadzenie poboru w miesiącach niekorzystnych finansowo, np. na przednówku, zaburzało płynność finansową poszczególnych grup zawodowych.

Właściciele wsi w rejestrach podatkowych

Dzięki rejestrom poborowym dowiadujemy się także o właścicielach danej miejscowości. Spytkowice od końca XV w. należały do rodziny Myszkowskich herbu Jastrzębiec. Jednym z przedstawicieli tego rodu był Wawrzyniec, który zabił ostatniego księcia Zatorskiego w czasie kłótni o wodę doprowadzaną do stawów rybnych w Spytkowicach. Tenże Wawrzyniec miał syna Mikołaja, który nie przedłużył męskiej gałęzi Myszkowskich. Zmarł on w 1557 r. i zostawił dwie małoletnie córki, z których jedna, Barbara, wyszła za mąż za wojewodę sandomierskiego i krakowskiego, ogromnie zadłużonego, aczkolwiek zasłużonego dla ojczyzny Piotra Zborowskiego herbu Jastrzębiec. Spytkowice trafiły w ręce Zborowskich drogą posagu małżeńskiego. Musiało to mieć miejsce na początku lat 60-tych XVI w., gdyż w 1564 i 1565 r. w rejestrach podatkowych widnieje Piotr Zborowski, który w poborze z 1573 r. zapisany jest jako wojewoda sandomierski, a w kolejnych latach aż do 1581 r. jako wojewoda krakowski. Urzędnik zapisujący zeznania podatkowe nie podawał już po 1573 r. imienia i nazwiska właściciela, tylko piastujący przez niego urząd, i tak np. w 1578 r. widnieje zapis „Spitkowicze palat. crac.”⁶³. Co ciekawe wojewoda krakowski, odnotowany jest jeszcze w spisach w roku 1581, rok po swojej śmierci. Zmianę właściciela odnotowano dopiero w roku 1583, gdzie czytamy: „Spitkowicze P. Zborowskiego woiewodzica crac.”⁶⁴. Chodzi tu o syna Piotra Zborowskiego, Jana. Jak podaje Paweł Mostowik, po śmierci Piotra jako właścicielka Spytkowic widnieje wdowa po Piotrze, Barbara⁶⁵, czego jednak nie odnotowują rejestry z 1581 i 1583 r. Z lustracji dróg województwa krakowskiego z 1570 r. wynika natomiast, że dobra te dzierżył Tobiasz Pisarzowski, „starosta i słuźebnik na Spytkowicach”⁶⁶. Pisarzowski widnieje także w rekognicjach w latach 1564 i 1573 jako oddający pobór. W 1576 r. mamy opłacającego podatek Fridricha Krichendorffa.

W 1584 r. dobra te nabył krewny rodziny, Piotr Myszkowski, biskup krakowski i bardzo zamożny człowiek. Trzeba jednak zauważyć, że biskup nabył tę wieś jako osoba prywatna i nie została ona nigdy włączona do dóbr kościelnych. Sam jednak nie widnieje na żadnym poborze jako właściciel, gdyż

⁶³ BJ, Rejestr poborowy woj. krakowskiego... 1578, rkps 7240 III, k. 275.

⁶⁴ AGAD, ASK, Dz. I, Rejestr poborowy woj. krakowskiego, 1583, sygn. 125, k. 221.

⁶⁵ P. Mostowik, *Właściciele Spytkowic*, w: *800 lat Spytkowic. Księga jubileuszowa*, red. J. Warzecha, J. Fabin, P. Mostowik, Ząbki 2000, s. 35.

⁶⁶ *Lustracja dróg województwa krakowskiego z roku 1570*, s. 21.

cztery lata po nabyciu, w 1588 r. w rejestrach odnotowany jest Jan Myszkowski. Figuruje on jeszcze na kolejnych poborach w roku 1589, 1593/1594 oraz 1595. Zapewne chodzi tu o Jana, biskupiego bratanka, syna Zygmunta Myszkowskiego. Zmarł on bezpotomnie w 1591 r., zaledwie miesiąc przed swoim stryjem biskupem⁶⁷. Wydaje się jednak, że nie mógł być prawnym właścicielem Spytkowic, co można wyczytać z Metryki Koronnej. Tuż przed śmiercią biskup podzielił swój olbrzymi majątek pomiędzy swoich bratanków, nie uwzględniając z naturalnych powodów nieżyjącego Jana. Na mocy podziału Spytkowice przypadły Aleksandrowi Myszkowskiemu wraz z innymi wsiami w powiecie śląskim, tj. Podolszem, Przeciszowem, Polanką i Wieprzem⁶⁸. Aleksander Myszkowski powinien zatem być już wymieniany jako właściciel Spytkowic w latach 1593-1594. Co ciekawe, rejestr poborowy z 1595 r. dalej wymienia Jana jako posiadacza Spytkowic, mimo że ten nie żył już kilka lat. Być może w kwestii aktualizacji danych administracja podatkowa szwankowała, a opłacający pobór Jakub Maniuszko [?] przedstawiał dokumenty poborowe z poprzednich lat, gdzie widniał Jan Myszkowski. Aleksander Myszkowski w spisach pojawia się dopiero w 1609 r. Był on właścicielem wsi do 1617 r.⁶⁹ Wracając do Jana Myszkowskiego, należy zwrócić uwagę, że mógł od stryja biskupa dzierżawić Spytkowice, a fakt dzierżaw trudno jest uchwycić w rejestrach podatkowych.

Rejestry podatkowe podają także informacje o charakterze własnościowym danej wsi. Na terenie księstwa mamy do czynienia z kilkoma typami własności w okresie nowożytnym. Jednym z typów była własność królewska. Przykład stanowi sąsiednia wieś Laskowa, znajdująca się w starostwie zatorskim. Inną znów własnością jest własność klasztorna, jak np. Łączany, które należały do zakonu benedyktynów w Tyńcu, a od lat 70-tych XVI w. pojawia się nieznany bliżej Jan Molęda, być może dzierżawca. Innym rodzaj stanowiły wsie prywatne. Niektóre z nich, tzw. częstkowe, były w rękach kilku właścicieli, np. wieś Frydrychowice, będąca podzielona pomiędzy przedstawicieli rodu Frydrychowskich herbu Kornicz. Pojawiała się także szlachta, która posiadała tylko jedną wieś. Spytkowice natomiast w badanym okresie należały do większej własności i były częścią klucza dóbr zarówno Myszkowskich, jak i Zborowskich. Piotr Zborowski oprócz Spytkowic posiadał wiele dóbr w innej części korony, miał też przez pewien okres inne wsie w powiecie śląskim, np. Woźniki. Aleksander Myszkowski oprócz Spytkowic w 1595 r. był właścicielem 19 wsi i 1 miasta⁷⁰. W Spytkowicach

⁶⁷ K. Chłapowski, *Przynależność własnościowa osiedli*, w: *AHP. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, op. cit., s. 89.

⁶⁸ AGAD, Metryka Koronna 136, k. 143v-147v.

⁶⁹ P. Mostowik, *Właściciele Spytkowic...*, op. cit., s. 35.

⁷⁰ K. Chłapowski, *Przynależność własnościowa osiedli...*, op. cit., s. 91.

musiał zatem bywać sporadycznie, a dobra te pewnie oddawał w dzierżawę. W 1578 r. sąsiednie wsie były w posiadaniu: Smolice – Sykstusa Lubomirskiego, Łączany – Jana Molendy, Palczowice – Zygmunta Palczowskiego, Bachowice – niepodanych z imienia Myszkowskich i Ryczów – Piotra Zborowskiego. Co ciekawe, Ryczów, podobnie jak Łączany, był wsią należącą do klasztoru.

Sieć parafialna według rejestrów podatkowych

Rejestry podatkowe pokazują także istniejącą sieć parafialną. Informacje te są jednak faktycznie dość względne i mogą zawierać pewne przekłamania, gdyż nie są to dokumenty kościelne, które oddają rzeczywistą sieć parafialną. Załóżmy jednak, że przy miejscowościach, które były siedzibą parafii zapisywano słowo „fara”. Taką wzmiankę mamy właśnie w Spytkowicach. W całym badanym okresie pod nazwą *Fara Spitkowicze* (*Spithkowice*, *Spytkowicze*) zapisywane były tylko dwie wsie: Łączany i Spytkowice, w takiej właśnie kolejności. Przeczą temu jednak dokumenty wizytacji biskupiej z 1598 r., gdzie podano, że do parafii Spytkowice należą: Bachowice, Łączany, Miejsce i Półwieś⁷¹. Co ciekawe, wykaz nie uwzględnia np. wsi Miejsce. Problematyczne jest też przyłączenie w rejestrach do parafii w Ryczowie wsi Półwieś, należącej do spytkowickiej parafii, a także Bachowic figurujących jako samodzielna fara. Wiemy natomiast, że Bachowice utraciły status samodzielnej parafii już w XV w. Być może Bachowice są zapisane jako fara z powodu istniejącego tam wtedy filialnego kościoła św. Bartłomieja⁷². Rejestry nie przydają się także podczas prób badania postępu reformacji w XVI w. na terenach wiejskich, gdyż takie informacje nie są odnotowywane.

Problem nieprzydatności rejestrów podatkowych do badania istniejącej sieci parafialnej wyjaśniła Irena Gieysztorowa. Stwierdziła ona, że schemat administracyjny miejscowości miał znaczenie pomocnicze, dla ułatwienia prowadzenia ewidencji. Aktualizacja ewentualnych zmian w przynależności parafialnej, względnie poprawa błędnie przyporządkowanych miejscowości, byłaby utrudnieniem dla urzędników podatkowych i mogłyby doprowadzić do pominięcia jakiejś miejscowości⁷³. W przypadku próby odtworzenia rzeczywistej sieci parafialnej należy korzystać z współczesnych rejestrów poborowym źródłem proveniencji kościelnej, takich jak np. akta wizytacji biskupich.

⁷¹ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Wizytacja biskupa Jerzego Radziwiłła, 1598, sygn. AV Cap. 17, k. 198v.

⁷² D. Żurek, *Parafie Spytkowice...*, op. cit., s. 19-20.

⁷³ I. Gieysztorowa, *Źródła pisane...*, op. cit., s. 19.

Próba odtworzenia liczby mieszkańców

Już XIX-wieczny badacz dziejów Polski Adolf Pawiński próbował stworzyć przeliczniki demograficzne służące do odtworzenia liczby mieszkańców wsi i miast w XVI w. Ustalił on liczbę mieszkańców przypadających na każdy łąn, gospodarstwo zagrodnika, rzemieślników i inne grupy zawodowe mieszkające w danej miejscowości z uwzględnieniem dworów, folwarków i plebanii. Próba wyliczeń Pawińskiego była jednak krytykowana przez kolejnych historyków, którzy podawali swoje przeliczniki bądź polemizowali z teoriami innych badaczy⁷⁴. W opracowanym *Rejestrze poborowym województwa krakowskiego z roku 1629* przyjęto przeliczniki Włodzimierza Czerkawskiego i Aleksandra Jabłonowskiego. Uznano zatem, że na łąn kmiecy przypadało 14 osób, na gospodarstwo rzemieślnicze 6 osób, na gospodarstwo zagrodnicze 5 osób, na rodzinę komorniczą 5 osób, na karczma 6 osób, na młyn 6 osób, na rodzinę przekupnia 6 osób, na czeladź folwarku 15 osób⁷⁵. Także i z tymi ustaleniami można by było dyskutować.

Spróbuję oszacować liczbę ludności Spytkowic. Zgodnie z zapisami poborowymi z 1573 r. przyjmę, że we wsi były dwa młyny. Badacze nie podają jednak w swoich badaniach szacunkowej wielkości rodziny rzeźnika, dudziarza czy przekupnia. Można przyjąć, że jej wielkość była podobna do rodziny rzemieślnika, a więc wynosiła sześć osób. Z drugiej jednak strony osoby te mogły być samotne. Ustalenia takie można odnieść również do komornika. W takim przypadku należy wykonać dwa wyliczenia: jedno dla rodziny, a drugie dla pojedynczej osoby. Przyjęta dla rodziny karczmarzkiej liczba sześciu osób także w przypadku Spytkowic wydaje się nieprawdopodobna. Trzeba tutaj przyjąć inne kryteria. Karczmarze posiadali po pół łąnu ziemi. Na taką ilość ziemi przyjęto 7 osób (cały łąn 14 osób). Zwróćmy tutaj uwagę, że osoby te nie mogły równocześnie pracować na roli i zajmować się obsługą karczmy, która na terenach znajdujących się wzdłuż jednego z najważniejszych traktów mogła cieszyć się dużym ruchem. Do obsługi karczmy wypadłoby dodać jeszcze dwie osoby: jedną prowadzącą szynk, a drugą będącą pomocą. Zwróćmy uwagę, że gdyby kmieć sam prowadził wyszynk, to i tak ktoś musiał go zastąpić przy pracach polowych. Jako że Spytkowice były wsią parafialną, to wypadłoby uwzględnić jeszcze liczbę mieszkańców parafii, dla której Pawiński przyjął stałą liczbę sześciu osób⁷⁶. Ustalenia takie jednak należy wprowadzić po roku 1584, kiedy to parafia powróciła w ręce Kościoła katolickiego. Spytkowicami musiał również zarządzać ktoś w czasie nieobecności właściciela, który miał wiele posiadłości

⁷⁴ K. Boroda, *Przeszłość przeliczników demograficznych dla szesnastowiecznych źródeł podatkowych*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2015, t. 37, nr 2, s. 28-36.

⁷⁵ Wstęp, w: *Rejestr poborowy województwa...*, op. cit., s. LXII.

⁷⁶ K. Boroda, *Przeszłość przeliczników demograficznych...*, op. cit., s. 29.

i piastował godności państwowe czy duchowne. Zatem dodałbym tutaj czteroosobową rodzinę zarządcy i troje służących.

Liczba mieszkańców wsi dla roku 1588 zgodnie z ustaleniami z poprzednich akapitów wyglądałaby następująco:

1. 15 łąnów – 210 osób;
2. 1,5 łąnu karczmarzkiego – 21 osób;
3. obsługa 3 karczm – 6 osób;
4. 10 zagrodników – 50 osób;
5. 4 komorników – 20 osób, jeśli osoby samotne, to 4 osoby;
6. 3 rzemieślnicy, 2 przekupnie, rzeźnik i duda – 42 osoby, jeśli osoby samotne, to 7 osób;
7. 2 młyny – 12 osób;
8. folwark – 15 osób;
9. rodzina zarządcy i służba – 7 osób;
10. plebania – 6 osób.

Daje to ogólną liczbę 389 mieszkańców. Gdyby jednak przyjąć, że wszyscy rzemieślnicy, przekupnie, muzykant, rzeźnik i komornicy to osoby samotne, to liczba mieszkańców spadłaby do 338 osób. Zapewne jednak w ówczesnych Spytkowicach część z tych osób mogła być samotna, a część nie. Zatem można by stwierdzić, że liczba mieszkańców wsi wahała się od 338 do 389 mieszkańców. Wielkości te jednak są szacunkowe i nie stanowią faktycznej liczby mieszkańców wsi. Szacowanie ludności na podstawie rejestrów podatku poborowego nie jest miarodajne ze względu na niewielkie zmiany na przestrzeni badanych lat. Gdyby zajrzeć do spisu z 1699 r.⁷⁷, czyli ponad 100 lat później, i oszacować liczbę ludności, podobnie jak w 1588 r., byłaby ona taka sama, co wydaje się niewiarygodne. Szacunki zdają się więc bardzo zwodnicze.

Podsumowanie

Prześledzenie rejestrów poborowych ze wsi Spytkowice z II połowy XVI i początków XVII w. pozwala nam na pewne zobrazowanie zarówno struktury zawodowej, jak i gospodarczej nowożytnej wsi. Porównanie Spytkowic pod względem liczebności łąnów z innymi wsiami ówczesnego księstwa oświęcimskiego i zatorskiego pozwoliło na uplasowanie jej na pozycji dużej wsi, a także pokazanie jako stosunkowo bogatej poprzez jej stabilność osadniczą oraz występowanie grup zawodowych bezpośrednio niezwiązanych z pracą na roli, czyli rzemieślników, rzeźników, karczmarzy, muzykantów czy przekupniów. Problemem

⁷⁷ BUMK w Toruniu, Rejestry podatkowe powiatu śląskiego (księstw oświęcimskiego i zatorskiego) z lat 1629, 1684, 1690 i 1699, rkps 261/IV, k. 30.

jest na pewno brak większych zmian struktur zawodowych w poszczególnych latach, co może wskazywać na niezgodność wykazów ze stanem faktycznym, jaki był w tej miejscowości. Nieanalizowane w tym artykule rejestry podatkowe z końca XVII w. również nie zawierają informacji o zmianach w strukturze mieszkańców Spytkowic, co wydaje się niemożliwe ze względu na stosunkowo długi okres, zmiany demograficzne i wojny, które przetoczyły się przez te tereny.

Rejestry poborowe Spytkowic nie ułatwiły jednak odtworzenia listy ówczesnych właścicieli wsi ze względu na brak korekt w dokumentach. W poszczególnych latach wpisane są osoby nieżyjące lub niebędące jej faktycznymi właścicielami, jak np. Jan Myszkowski. Nieprawdziwa jest również powielana w każdym roku poborowym wzmianka o przynależności do parafii w Spytkowicach tylko wsi Łączany. Pozostaje to niezgodne z innymi przekazami źródłowymi z danej epoki.

Pomimo tych braków rejestry poborowe są cennym źródłem do badań nad gospodarką nowożytną wsi. Korzystanie jednak tylko z nich bez uwzględnienia krytycznych opracowań rejestrów poborowych, a także bez konfrontacji z innymi źródłami z danej epoki spowodować może zafałszowanie obrazu Spytkowic drugiej połowy XVI i początku XVII w.

Bibliografia

Archiwum Główne Akt Dawnych:

- Archiwum Skarbu Koronnego (dalej: ASK), Dz. I, Rekognicjarz poborowy woj. krakowskiego, 1578-1589, sygn. 60.
- ASK, Dz. I, Rejestr poborowy woj. krakowskiego, 1576, sygn. 114.
- ASK, Dz. I, Rejestr poborowy woj. krakowskiego na rok Pański, 1588, sygn. 126.
- ASK, Dz. I, Rejestr poborów a. 1577 woj. krakowskiego za urzędu ur. pana Piotra Strzały, 1577, sygn. 117.
- ASK, Dz. I, Rejestr poborowy woj. krakowskiego, 1580, sygn. 119.
- ASK, Dz. I, Rejestr poborowy woj. krakowskiego, 1581, sygn. 121.
- ASK, Dz. I, Rejestr poborowy woj. krakowskiego, 1583, sygn. 125.
- ASK, Dz. I, Rejestr poborowy woj. krakowskiego, 1589, sygn. 127.
- ASK, Dz. I, Rejestr poborów woj. krakowskiego, 1565, sygn. 97.
- ASK, Dz. I, Rekognicjarz poborowy powiatu śląskiego woj. krakowskiego, 1576, sygn. 115.
- ASK, Dz. IV, Rekognicjarz woj. krakowskiego, 1564, sygn. 6.
- ASK, Dz. IV, Rekognicjarz poborowy pow. oświęcimskiego, 1595, sygn. 47.
- ASK, Dz. IV, Rekognicjarz poborowy pow. śląskiego, 1609, sygn. 48.
- ASK, Dz. IV, Rekognicjarz powiatu śląskiego woj. krakowskiego, 1573, sygn. 31.
- ASK, Dz. XVI, Inwentarz starostwa zatorskiego, woj. krakowskie, 1532-1720, sygn. 318.
- Metryka Koronna, *Regestrum primum cancellarie minoris [- -] privilegiorum et recognitionum ad relationem [- -] Joannis Tarnowski [- -] R.P. vicecancellarii*, 4 I – 31 XII 1591, sygn. MK 136.

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie:

- Wizytacja biskupa Jerzego Radziwiłła, 1598, sygn. AV Cap. 17.

Biblioteka Uniwersytecka UMK w Toruniu:

- Rejestry podatkowe powiatu śląskiego (księstw oświęcimskiego i zatorskiego) z lat 1629, 1684, 1690 i 1699, rkps 261/IV.

Biblioteka Jagiellońska:

- Rejestr poborowy woj. krakowskiego, powiatów proszowskiego, lelowskiego, ksiąskiego, śląskiego, bieckiego i sądeckiego oraz rejestr szosu i czopowego, 1578, rkps 7240 III.
- Rejestr poborowy województwa krakowskiego pod sprawą y urzędem Jmsczy pana Stanisława Morskiego z Morska, poborcze na sejmie walnym warsz. Coronnym in a. 1593 uchwalonym pilnie zreuidowany y zrecognitiarzow zebrany przez mię Jana Krupkę succollectora, według których sam iasne testimonia, iako kto skadt czego y wiele oddał a. 1593 et 1594, rkps 5043 III.

Źródła drukowane:

- Lustracja dróg województwa krakowskiego z roku 1570*, wyd. B. Wyrozumska, wstęp historyczny i skorowidz rzeczowy oprac. K. Buczek, Wrocław–Kraków 1971.

Lustracja województwa krakowskiego 1564, cz. 1, wyd. J. Małecki, Warszawa 1962.
Wstęp, w: *Rejestr poborowy województwa krakowskiego z roku 1629*, oprac. W. Domin i in., red. S. Inglot, Wrocław 1956.

Opracowania:

- Baranowski I., *Przemysł polski w XVI wieku*, Warszawa 1919.
- Boroda K., *Geografia gospodarcza Królestwa Polskiego w XVI wieku*, Białystok 2016.
- Boroda K., *Przeszłość przeliczników demograficznych dla szesnastowiecznych źródeł podatkowych*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2015, t. 37, nr 2.
- Chłapowski K., *Przynależność własnościowa osiedli*, w: *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 2, oprac. K. Chłapowski i in., red. H. Rutkowski, Warszawa 2008.
- Chłapowski K., *Lokalizacja miejscowości*, w: *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 2, oprac. K. Chłapowski i in., red. H. Rutkowski, Warszawa 2008.
- Chłapowski K., *Źródła pisane*, w: *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 2, oprac. K. Chłapowski i in., red. H. Rutkowski, Warszawa 2008.
- Ferenc M., *Sieć drożna ziemi oświęcimskiej w latach 1564-1772*, w: *Oświęcim miasto pogranicza*, t. 1, red. B. Czwojdrak, K. Miroszewski, P. Węcowski, Warszawa 2018.
- Galczak-Froch A., *Problemy z usystematyzowaniem wewnętrznego rozwarstwienia chłopstwa*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2013, nr 18.
- Gieysztorowa I., *Źródła pisane*, w: *Atlas historyczny Polski. Mazowsze w II połowie XVI wieku*, cz. 2, red. W. Pałucki, Warszawa 1973.
- Górska K., *Przyczynek do krytyki rejestrów poborowych z XVI wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 1957, t. 1.
- Kiryk F., *W okresie staropolskim*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” 1983, z. 8.
- Mostowik P., *Właściciele Spytkowic*, w: *800 lat Spytkowic. Księga jubileuszowa*, red. J. Warzecha, J. Fabin, P. Mostowik, Ząbki 2000.
- Pelc J., *Ceny w Krakowie w latach 1369-1600*, Lwów 1935.
- Saferna K., *Monografia wsi Przybradz*, Tomice 2022.
- Węcowski P., *Przylączenie ziemi oświęcimskiej do Królestwa Polskiego*, w: *Oświęcim miasto pogranicza*, t. 1, red. B. Czwojdrak, K. Miroszewski, P. Węcowski, Warszawa 2018.
- Węcowski P., *Sieć drożna ziemi oświęcimskiej do połowy XVI wieku*, w: *Oświęcim miasto pogranicza*, t. 1, red. B. Czwojdrak, K. Miroszewski, P. Węcowski, Warszawa 2018.
- Żurek D., *Parafie Spytkowice, Bachowice i Ryczów w średniowieczu i w początkach epoki nowożytnej*, „Rocznik Spytkowicki” 2022, nr 1.

Netografia:

<https://atlasfontium.pl/rejestry-poborowe-kaliskie/wstep-zrodloznawczy-cls>, [dostęp: 15.07.2023].